

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ

У статті мова йде про приписувану Івану Франкові поему “Папі в альбом”, яку насправді написав особистий секретар поета Мар’ян Колодій. Автор статті пов’язує появу цього фальсифікату з антирелігійною, особливо антиватиканською, пропагандою, яку розгорнула комуністична влада в СРСР у 1950-ті рр., та звертає увагу на причини, які спонукали частину львівських письменників і науковців твердити про автентичність цього твору.

Ключові слова: Іван Франко, Мар’ян Колодій, Ватикан, фальсифікат, автентичність.

Mykola Ilnytskyi. Story behind one falsification

The paper examines the poem ‘For the Pope’s collection’ attributed to Ivan Franko but in fact written by his personal secretary Maryan Kolodiy. The author of this study relates this forgery to the antireligious and especially anti-Vatican propaganda intensified by the communist authorities of USSR in 1950s. The researcher also considers the reasons that stimulated a part of Lviv-based writers and scholars to back up the authenticity of this poem.

Key words: Ivan Franko, Maryan Kolodiy, Vatican, falsification, authenticity.

Ідеться про поему “Папі в альбом”, яку нібито за два дні до смерті продиктував Іван Франко своєму особистому секретареві Мар’яну Колодію. Сьогодні, мабуть, нема потреби доводити факт фальсифікації. Та й серед тих, хто захищав Франкове авторство цього твору, були люди з достатнім рівнем компетентності та естетичного смаку, щоб не побачити явної підробки. Така позиція була зумовлена, з одного боку, обставинами того часу, зокрема кампаніями боротьби проти проявів національного руху та релігії, а з другого, намаганням привласнити імена найвидатніших діячів української культури, не зупиняючись перед жодними маніпуляціями з їх творчою спадщиною. Це насамперед стосується творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського та ін. Поряд із боротьбою проти “буржуазно-націоналістичної концепції Грушевського” особливого розмаху набувала антирелігійна пропаганда, особливо кампанія проти Греко-Католицької Церкви.

Варто бодай краєчком ока глянути на видання та публікації 1940–1950-х рр., щоб натрапити на статті чи й вірші антирелігійного змісту, авторами яких були відомі діячі та письменники, і писали вони їх не з власної волі, а з примусу, а часом зовсім не писали, як це було, приміром, з поетом Петром Карманським, чиїм ім’ям підписана книжка “Ватикан – натхненник мракобісся і реакції”. Про обставини створення цього пасквіля через кілька десятків років розповів, виїхавши за кордон, львівський журналіст Михайло Григорович /Флейшман/ (з яким, до слова, автор цієї статті працював у львівській газеті “Ленінська молодь” у 1959–1960-ті рр.) у статті “Жандарми з обкому, надрукованій у нью-йоркській газеті “Новое русское слово” 2 жовтня 1984 р. (передрукована в “Літературній Україні” 2 червня 1992 р.).

Він розповідає, що на початку 1950-го року редакції львівських газет та журналу “Радянський Львів” дістали “вказівку” опублікувати серію викривальних статей колишніх авторитетних націоналістів. Серед інших вибір випав і на Петра Карманського, який свого часу навчався у Ватикані. Але оскільки поет був важко хворий (недавно перед тим у нього на квартирі робили обшук, під час якого знайшли роман “антисоветского содержания” “Чорна Рада”), “до нього прикріпили бригаду московських і львівських журналістів, спеціалізованих на політичних підробках <...>. Сфабрикована ж бригадою книжка “Ватикан навиворіт” (“Ватикан – натхненник мракобісся і світової реакції”. – М.І.) про існування нібито зв’язків українських націоналістів з Ватиканом в ім’я спільної підривної антисоветської діяльності нічого нового не містила. Події ж, факти й цифри, які фігурували в цій книжці, було взято із раніше виданих книжок

і брошур; вся цінність цієї книжки полягала в тому, що написав її нібито “очевидець”, який довгий час проживав у Ватикані. Сусліву, який розумівся на антиватиканській брехливій пропаганді, книжка дуже сподобалася” [2]. Книжка вийшла у Львові, а через деякий час (22 квітня 1952 р.) П. Карманський одержав такого листа від заступника Держполітвидаву Г. Зацепіліна: “Шановний Петре Селіверстовичу (так у документі): “... По-перше, як самі побачите, прочитавши рукопис, що він більш ніж на три чверті відрізняється від книги, виданої у Львові <...>. Ваш рукопис ми вважали за потрібне доповнити матеріалами про Шептицького, про його зв'язки з націоналістами, про зрадницьку роль греко-уніатської церкви в період вітчизняної війни” [5, 675-676]. Чи не таким способом з'являлися книжки і статті подібного змісту “авторитетних націоналістів” Дениса Лукіяновича, Михайла Рудницького та ін.

У цей контекст вписується і поема “Папі в альбом”, яку нібито Іван Франко продиктував за кілька днів до смерті особистому секретареві Мар'яну Колодієві. Як стверджує директор Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка Роман Горак в інтерв'ю газеті “День” (2011, №34) на основі новопродбаного архіву, М. Колодій працював на замовлення радянських спецслужб. Маючи деякі версифікаційні здібності, “пробував підроблятися під стиль Франка <...> Уся справа в тому, що, як секретар, він писав під диктовку <...> Тобто впіймати Колодія за руку практично було неможливо”.

Мар'ян Колодій ще 25 травня 1946 р. надрукував у газеті “Вільна Україна” нібито Франкові вірші “Я не загину від клятьби католиків...” та “Ще день, ще два, а може, ще три дні...”, а через три дні (цікавий збіг цифр), 28 травня – уривок з поеми “Папі в альбом”. Ці твори начебто І. Франко продиктував М. Колодієві. Повністю поема була опублікована в журналі “Жовтень” (1951, №7) та в збірнику “Іван Франко проти Ватикану”. Як стверджує дослідниця творчості І. Франка Ярослава Мельник, “виняткова увага до цієї фальсифікації (за своє “цінне відкриття” автор отримав навіть подяку від Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України за підписом тодішнього директора академіка Олександра Білецького) пояснюється тим, що ця примітивна підробка слугувала прекрасною ілюстрацією улюбленої тези офіційного літературознавства про І. Франка – непримиренного борця проти Ватикану та католицизму” [7, 238]. Поема “Папі в альбом” була включена до 20-томного видання творів І. Франка, причому до основного корпусу текстів. Вона служила начебто ще одним аргументом, що великий поет був непримиреним атеїстом, полум'яним борцем проти Ватикану. Усе вляглося у схему, яку, здавалося б, нічим не захитати.

І раптом – наче грім з ясного неба. На заключному засіданні наукової сесії Львівського університету, присвяченій 100-річчю від дня народження І. Франка 12 вересня 1956 р., завідувач кафедри російської літератури, професор Михайло Пархоменко категорично заперечив Франкове авторство цього твору і вважав його публікацію в 20-томному виданні творів письменника помилкою.

Власне, відтоді й починається основна інтрига навколо цього твору, яка виходить за межі літературознавства і набуває характеру не тільки наукової об'єктивності, а й моральних і політичних протистоянь у тогочасному львівському науковому та письменницькому середовищі. Виступ М. Пархоменка виявився неочікуваним, і незабаром на сторінках “Вільної України” (2 жовтня 1956 р.) з'явилася стаття групи науковців “В інтересах істини (з приводу необ'єктивних тверджень професора Львівського університету М. Пархоменка про фальсифікацію деяких творів Івана Франка)”, а після неї – “На захист атеїстичної спадщини Івана Франка”, опублікованій у журналі “Жовтень” (1957, №4) за підписами науковців і письменників Якова Білоштана, Андрія Брагінця,

Олександра Мазуркевича, Юрія Мельничука, Олексія Мороза, Григорія Нудьги, Дмитра Павличка.

Хоча автори стверджують, що М. Пархоменко “заперечував авторство Франка голослівно, без будь-яких натяків на докази”, цей закид більше стосується їх самих, бо стаття у “Жовтні” радше нагадує памфлет у стилі тогочасної публіцистики, аніж наукову полеміку. Більша частина статті взагалі не має стосунку до поеми, а складається з пасажів на зразок: “Коли за рішенням Всесвітньої ради Миру все прогресивне людство відзначало славний ювілей одного з найвидатніших українських письменників, що все своє життя, свій поетичний геній, титанічний розум, полум’яне серце віддав для щастя людства і тим самим завоював почесне місце серед кращих письменників світу, знайшлися люди, які намагаються фальсифікувати творчість І. Франка, применшити його роль і значення” [1, 13]. Далі в такому стилі йдеться про І. Франка як про борця проти релігії і Ватикану, що має засвідчити автентичність поеми “Папі в альбом”.

Хоча критики закидають М. Пархоменкові неаргументованість його суджень, усе-таки на деякі його аргументи вони натякають. Найперше, що в останні дні життя стан поета не дав би йому можливості протягом кількох годин зімпровізувати (а в одному місці колективної статті твір і названий імпровізацією) такий великий за обсягом твір. Дискутанти заперечують таке твердження. Тому не завадить зіставити спогад М. Колодія зі спогадами інших свідків про останні дні життя поета.

Мар’ян Колодій так розповідає про обставини створення поеми: 26 травня він прийшов до Івана Франка. Зайшов у кімнату, де той лежав, і поет наказав замкнути її на ключ. У квартирі була Целіна Зигмундовська і польський священник, який мав висповідати Франка, але поет наказав не впускати їх, і вони пішли. “Тоді І. Франко піднявся з ліжка і наблизився до вікна, котре виходило на вулицю. Через яких 5-7 хвилин ми побачили, як Целіна Зигмундовська і той польський священник поволі йдуть разом униз вулицею Понінського. “Нехай же щезають!” – сказав І. Франко і дуже лютий сів на ліжко. По хвилині став говорити: “Приятелі – католики, православні і врешті сам Рим не дають мені спокою. Чого хочуть? Не впусти більш нікого! Мушу себе боронити! Вмирати – а боронитися! Візьми аркуш паперу, сину мій, і пиши, дещо подиктую...”

Я сів біля малого столу і ждав. Через дві-три хвилини Іван Франко встав з ліжка, підійшов до вікна, поглянув на вулицю і почав говорити (а я писав):

– <...> Чого польський ксьонз шукав у мене? Як далеко Рим, а він прийшов нині до мене з Целіною... - останні слова говорив поет з притиском:

– Пиши! – диктував спочатку стоячи. Це буде папі в альбом:

На палаті Ватикану
Бачу мов криваву рану.
З неї капає кров тепла –
Дехто каже, що до пекла.
Кап-кап-кап-кап без упину
З Ватикану в кожную днину,
Кличе пімсти, кличе мести,
Хоче Ватикан рознести

А як папа засміється,
Кров тоді аж цюрком плетється.
І весь Тибер червоніє,
Як про небо папа мріє...
І чия це кров невинна?
Ох, чия це кров невинна?
Кров це тих, що гордо босі
Йшли в огонь по смерть на стосі.

Це був початок поеми. Франко змінив тут дещо. По хвилині продиктував кінець поеми (хоч не остаточний, бо дещо тут змінив і додав):

Бачу: ось вже йде час кари –
Громи в тебе б’ють, мов з хмари,
Громи здобутків науки...

Після цього поет сів на ліжко, попросив прочитати, що написано, і думав. Через хвилину встав з ліжка, знову пішов під вікно (ліжко стояло недалеко вікна, головою до печі) і даліше диктував.

Вірш був готовий приблизно через дві години. Тоді настала деяка перерва у праці. Почалося після цього упорядкування, перекреслювання, заміна одного слова іншим і тому подібне. Останню карточку Франко підписав лівою рукою: “26 мая 1916 р. Іван Франко”.

Години чотири з малими передишками тривала вся робота. Всі ті аркуші, де були рядки, котрі не подобалися Франкові, він казав спалити, а попіл викинути через вікно. Після того Франко ліг в ліжко: дихав тяжко, робив рухи руками, бо це полегшувало йому болі. Я положив на поетове чоло мокрий рушник.

Коли вже увечері все було переписано начисто, Франко встав і пішов зі мною в свою бібліотеку. Тут казав положити цю поему на бібліотечній шафі, прикласти книжкою (котримсь томом “Літературно-наукового вісника”) і замкнути бібліотеку.

Вночі при свічці я переписав для себе повністю поему “Папі в альбом,” а рукопис поклав на місце. Поема після смерті поета пропала. Тільки в 1951 році цей твір я опублікував за своїми записами у журналі “Жовтень” [6, 73].

З цього спогаду випливає, що І. Франко в останні дні свого життя міг не тільки вставати з ліжка, ходити по кімнатах, а й протягом чотирьох годин напружено працювати розумово, надиктувавши за дві години цілу поему, а потім ще стільки ж часу редагувати її разом з Мар’яном Колодієм. Однак з листів братанича поета Василя та спогадів жінок, які в останні дні щодня доглядали його (С. Левинська, О. Роздольська, О. Грозикова) постає зовсім інша картина. Олена Грозикова так описує враження від своєї зустрічі з І. Франком, коли він повернувся додому з притулку січових стрільців: “Застала я Франка в сидячій позиції, на кріслі, з безладно покрученими руками, в тісному вбранні. У великім огнищі духа догоряли останки людського єства” [3, 541]. Особливо вражає у цьому спогаді розповідь Стефанії Левицької, яка часто відвідувала поета: “При першій зустрічі вона розповідала як-то вони з Франком (небожем поета) в жадливий спосіб мучаться при вбиранні і розбиранні, що в неї нема сили вдержати його на ногах. Буває навіть, що Франко паде на весь зріст на долівку <...> Ця пані справді мала вигляд слабосилої жінки, ще й до того недочувала. Ні жива, ні мертва ввійшла я до кімнати хворого. Застала я його, як завжди, на тім самім місці, в тій самій позиції на твердім кріслі сплячого, з покрученими руками, з безвладним тілом, з безмежно сумними очима” [3, 542].

Порівняймо стан і поведінку І. Франка у спогаді М. Колодія із щойно наведеними. Котрим із них більше вірити? Усі, хто відвідував І. Франка у ці дні, говорять також про його візії, розмови з духами, навіть із самим Богом, а також про незавершені праці, могутність духу, який розгортався одначе не в тому руслі, який окреслює М. Колодій.

Залишається ще один аспект, чи не найважливіший стосовно з’ясування авторства поеми “Папі в альбом”, а саме аналіз її стилю – наскільки він відповідає характерові мислення поета. Захисники Франкового авторства такого аналізу не робили. Вони обмежилися збігами кількох слів та стилістичних зворотів, що зустрічаються у творах Франка, приміром, “духа поступу й науки хочуть вбити ці падлюки”, очевидно, маючи на увазі Франкове “дух, наука, думка й воля” з “Вічного революціонера”, або:

Не святі отці-доктори,
Ні вселенські собори,
Ні методи Торквемади,

Ані відпусти й паради <...>
Хитрощі не вдіють чуда,
Бо що папське – це облуда” [4, 64]

Погодьмося, що ці звороти, якби назвати їх Франковими, скидалися б на примітивну самопародію. До того ж антирелігійні мотиви відносяться до раннього періоду творчості І. Франка, пізніші тексти демонструють інший погляд на релігію. Та й сатира поета завжди була сповнена дотепу й іронії, а не грубої лайки. Надарма Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка доволі швидко спохопився, і проблема авторства цього твору розглядалася на засіданні вченої ради Інституту літератури (15 січня 1957 р.), де було прийнято ухвалу такого змісту: новоствореному сектору франкознавства вивчити це питання, дослідити тогочасні обставини, зробити докладний філологічний аналіз тексту з приводу авторства вірша “Папі в альбом” [7, 238]. Що це питання обговорювалося, можемо судити листа Тараса Франка, сина поета, який мешкав у Києві і був співробітником Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, до львівського франкознавця Марії Деркач від 12 березня 1957 р. Він, зокрема, писав, що “зовсім непотрібним показується шум довкола папського альбому” [9, 470], явно натякаючи на фальсифікат М. Колодія. Більше дізнаємося про це з його “Повісті безвременних літ про Кирила Мученика”, яка зберігалася в рукописі й опублікована зовсім недавно у другому томі його “Вибраного”. У повісті подано два погляди щодо автентичності твору. Перший – Кирила Мученика:

“Товариші! Ви розумієте, як поступається! В Америці і по інших сторонах єсть людьці, які хотіли б зробити Івана Франка, ще далеко до його кончини, зовсім больним, а його секретаря чуть лі не сумашедшим. А ми обов’язательно повинні зробити їх здоровими, обох, і не збіднювати їхню творчість нужно, а збагачувати. <...> Отож альбомний твір Івана Яковича треба нам признати автентическим. Покойний пісатель не тільки його написав, але й підписав, але рукопись викрали львовські вори. <...> Твір безумовно франковський. Даю вам чесне слово! На всякий случай в своїй основі, Принаймні в окремих віршах” [9, 245-246].

Далі автор дає слово опонентові Кирила:

“Коли б це був твір високої якості, складений в стилі і манері великого Каменяра, з гостротою його, хоч би без глибини з огляду на вік, ніяких доказів автентичності не треба було б. Але, якщо робота бездарна, в черзі безнадійно крайня, тоді вже пробач! Давай автограф! Хоч би й без підпису, або копію, або диктант, або відпис копії з того ж часу, а машинопис 30 років пізніший – не годиться. Може тепер когось обдуриш, але перед судом історії ця фальшивка не вдержиться” [9, 246].

Отже, попри пародійний тон Тарас Франко дає відчуття ситуацію та атмосферу часу, а свою позицію автор виражає мірою шаржування. Сьогодні важко шукати прототипів дискусантів, хоч вони безсумнівно були. У всякому разі фальсифікат “Папі в альбом” до 50-томного видання творів І. Франка не був включений.

Чи справді автори, які обстоювали Франкове авторство поеми “Папі в альбом”, були впевнені у своїй правоті? Гадаю, що ні, бо серед підписантів були люди з достатнім рівнем наукової компетентності і чуття слова.

То які ж у такому разі були справжні мотиви цієї спільної заяви? Мотивів, очевидно, було кілька. З одного боку, її автори перебували під пресом партійної ідеології. А з другого – особу професора М. Пархоменка у середовищі львівських письменників і вчених не любили. І не без підстав. Він був присланий до Львова після Другої світової війни. І дуже швидко запротестував проти того, що правління Львівської організації Спілки письменників України складається з місцевих літераторів (Петро Козланюк, Ірина Вільде, Ярослав Галан). А в грудні 1947 р. подав у ЦК КП(б)У доповідну записку “Про Львівську організацію Спілки радянських письменників”, яка нагадувала радше донос. Так, оцінюючи Петра Козланюка як талановитого письменника, він водночас вважав, що як керівникові Спілки йому бракує партійної принципності і нормально працювати на цій посаді він може “тільки в тому випадку, якщо у правлінні будуть вимогливі і принципові члени ВКП(б), які візьмуть на себе обов’язок допомагати йому і контролювати його роботу” [8, 497-498]. Ірина Вільде і Ярослав Галан, за його словами, “не

належать до числа людей, яким можна цілком довіряти. Повісті Вільде “Метелики на шпильках” і “Б’є восьма” пройняті націоналістичною ідеологією і міщанством” і “вона “переорієнтувалася” на радянську владу, але націоналістичне нутро її залишилося майже таким самим, як і було”, а Ярослав Галан заражений західноєвропейським буржуазним “духом” [8, 498-499]. Немало негативу було вилито й на Михайла Возняка та Михайла Рудницького. Тому не дивно, що львівські письменники і науковці прагнули позбутися М. Пархоменка, але довго це їм не вдавалося. І ось нагода з’явилася. Шкода тільки, що заручником виявився Іван Франко. А рація, безперечно, була на боці Пархоменка.

Львів’яни таки добилися свого. Михайло Пархоменко незабаром перебрався до Москви, працював в Інституті світової літератури ім. Максима Горького, написав кілька досліджень про І. Франка, зокрема про його естетичні погляди, а трактат “Із секретів поетичної творчості” переклав російською мовою і видав у Москві. Авторів цієї статті у 1970-ті роки доводилося зустрічатися з М. Пархоменком, котрий тоді міг дозволити собі те, що в Україні було неможливе. Приміром, він виступив на захист роману Юрія Яновського “Чотири шаблі”, який в Україні оцінювали як націоналістичний. Але львів’янам свого “вигнання” не пробачив і часом нагадував про свій виступ проти фальсифікації спадщини Івана Франка. Траплялися, отже, такі парадокси.

У цій ситуації є принаймні три імені, чиїх підписів немає під цією фальсифікацією. Одне з найголовніших і найавторитетніших – Михайла Возняка. Академік помер два роки перед тією історією, яка сталася на Франковому ювілеї. Якою була його позиція у цьому питанні? Одні стверджують, що ще в 1940-х рр., коли укладався проспект 25-томного видання творів І. Франка, він був проти включення у нього поеми “Папі в альбом”, другі вважали, що вчений схильний був визнати цей твір Франковим (так зазначалося при публікації фрагментів поеми в газеті “Вільна Україна” 28 травня 1946 р.) [7, 239]. Але зміна твердження тут могла залежати від обставин. Григорій Нудьга, чиє ім’я стоїть у списку підписаних, міг би сказати щось на зразок відповіді Максима Рильського з приводу його “Пісні про Сталіна”: у домі повішеного про мотузку не говорять... Адже Григорій Антонович недавно повернувся з таборів, головний редактор журналу “Жовтень” Юрій Мельничук узяв його на посаду завідувача відділу критики. І вибір у нього був невеликий... З усіх сьогодніх хіба що Дмитро Павличко міг би докладніше розповісти про цю ситуацію як свідок... Можливо, і зробить це. А взагалі повчально згадати цю історію з огляду на те, як небезпечно маніпулювати іменем Франка, бо ця маніпуляція повертається помстою історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоштан Я. На захист атеїстичної спадщини геніального сина народу / Яків Білоштан, Андрій Брагінець, Олександр Мазуркевич, Юрій Мельничук, Олексій Мороз, Григорій Нудьга, Дмитро Павличко // *Жовтень*. – 1957. – №1.
2. Григорович М. Жандарми з обкому // *Літературна Україна*. – 1992. – 4 черв.
3. Грозикова О. Останні дні Франка // *Спогади* про Івана Франка / Упоряд., вступна стаття і примітки М. Гнатюка. – Львів: Каменярь, 1997.
4. *Жовтень*. – 1951. – №7.
5. Зацепілін Г. Лист державного видавництва політичної літератури УРСР до поета Петра Карманського про доопрацювання його рукопису // *Культурне життя в Україні: Західні землі*. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1992.
6. Колодій М. Останній травень в житті Івана Франка // *Жовтень*. – 1956. – №4.
7. Мельник Я. ... І остатня часть дороги. – Дрогобич: Коло, 2006.
8. Пархоменко М. Доповідна записка літературного критика М. Пархоменка ЦК КП(б)У про Львівську організацію Спілки радянських письменників // *Культурне життя в Україні: Західні землі*. – Т. 1. – Київ: Наук. думка, 1992.
9. Франко Т. До Марії Деркач. 12 березня 1957 // *Франко Т. Вибране* : В 2 т. – Т.2 / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ, 2015.

Отримано 5 квітня 2016 р.

м. Львів

